

Mijmeringen over wetenschappelijke informatievoorziening in Vlaamse instellingen voor hoger onderwijs anno 2012

Patrick Vanouplines

Alvast mijn excuses: zeker als ik mijmer, zal ik in eerste instantie denken aan universiteiten. Wie mij kent, weet dat ik steeds hogescholen verdedig en mee opneem in discussies, maar mijn herkomst en achtergrond verstoppen is nu eenmaal moeilijk. Ik wou dat het anders was in tijden waarin de associaties voor hoger onderwijs tot ontplooiing komen.

Het uitgangspunt voor elke instelling voor hoger onderwijs moet zijn dat de toegang tot wetenschappelijke documentaire informatiebronnen (hierna "informatiebronnen" genoemd) de grondstof is voor onderzoekers, en absoluut noodzakelijk is voor docenten en studenten. Hierop besparen is het laatste wat men mag doen. Het budget voor informatiebronnen is even onsamenhangend als dat voor bijvoorbeeld energie. De vergelijking met energievoorziening gaat in ruimere mate op dan men op het eerste gezicht zou denken: als de energieprijzen stijgen, dan kan de instelling voor hoger onderwijs niet anders doen dan de factuur betalen. Warme/ koude winters en schommelingen in de buitenlandse valuta zijn niet te voorzien, en er moet de nodige financiële bufferruimte aangelegd worden om de marktspeelingen aan te kunnen.

Het is lastig om te bepalen hoe groot die bufferruimte moet zijn voor informatiebronnen. En beslissen voor hoeveel jaar zo'n financiële buffer moeten dienen is helemaal lastig. Al een tijdje voordat mijn overheid mij vroeg een vijfjarenbegroting op te stellen, maakte ik berekeningen. Noteer dat het budget voor informatiebronnen in de Vrije Universiteit Brussel (hierna VUB genoemd) centraal wordt gereserveerd: het zijn dus niet de faculteiten die elk 'hun' budget voor informatiebronnen moeten opzietten (zoals elders soms het geval is). Noteer eveneens dat het globale budget voor informatiebronnen aan de VUB dient voor de aanschaf van tijdschriften, gegevensbanken, boeken, enzovoort. Uit het centrale budget voor informatiebronnen worden eerst de terugkerende uitgaven gehaald (tijdschriften, gegevensbanken, vervolgwerken, enzovoort). Het resterende budget wordt gebruikt voor de aanschaf van monografieën.

Omdat de prijsstijgingen van informatiebronnen groter zijn dan de stijging van de index der consumptieprijzen (en zeker groter dan de stijging van de beschikbare budgetten), komt er een moment waarop er geen boeken meer aangeschaft kunnen worden. Als je dat meldt aan de overheid en je krijgt geen gehoor, vertel het dan aan de studenten: die voeren meteen actie en zorgen ervoor dat binnen de kortste keren een budget vrijgemaakt wordt. Deze werkwijze kan je wellicht maar een keer

in de tien jaar toepassen, want anders krijg je het deksel op je arme bibliothecarisneus.

Het aanleggen van reserves is voor een overheidsinstelling in de meeste gevallen niet goed. Op zijn zachtst uitgedrukt doet dit bij een regeringscommissaris de wenkbrauwen fronsen. En als de minister dan ook nog constateert dat de reserves van de universiteiten en hogescholen groot zijn, terwijl er steen en been geklaagd wordt over de budgetten, dan geeft die minister uiteraard aan de regeringscommissarissen de opdracht eerst die reserves af te bouwen. Ook voor de aanschaf van informatiebronnen mogen er dus geen reserves opgebouwd worden. En daar gaat mijn advies (reserves aanleggen: ja; abonnementen stopzetten: neen) de mist in.

Vlaanderen staat bij de uitgevers en leveranciers van informatiebronnen gekend als een harde onderhandelaar. Dat moet ook zo. Alle instellingen voor hoger onderwijs moeten gezamenlijk uitgevers en leveranciers dwingen tot het uiterste gaan. Of die uitgevers en leveranciers dan echt tot het uiterste gaan, weet je nooit. De onderhandelaars uit onze instellingen voor hoger onderwijs verrichten hier telkens opnieuw hard werk, met behoorlijke resultaten. En toch loopt er heel veel verkeerd: de uitgevers maken veel te veel winst. Dat is internationaal zo, en daar wordt internationaal dan ook tegen gevochten. Met veel te weinig resultaat, want de uitgevers hebben een monopoliepositie. Package deals werken dat in de hand: daarmee loopt het helemaal mis. Het betreft een historische evolutie waarvan we misschien niet meer dan een toeschouwer zijn. Als instelling voor hoger onderwijs zijn we ondertussen met handen en voeten gebonden: je kan niet zomaar individuele titels uit een pakket schrappen — met een pakket aan tijdschriften is het alles of niets. Hooguit monjesmaat titels schrappen, maar niet te veel, want daar houden uitgevers niet van. Zie hiervoor ook het artikel van Richard Poynder in *Information Today* van september 2011: <http://www.infoday.com/it/sep11/The-Big-Deal-Not-Price-But-Cost.shtml>

Overigens is de door Poynder voorgestelde oplossing theoretisch mooi, maar praktisch niet haalbaar. Wetenschappers gaan niet minder publiceren om de kostprijs van informatiebronnen op de lange termijn te laten dalen, want dat schaadt hun cv en al op korte termijn halen hun werkgevers daardoor minder basisfinanciering binnen.

Kan een instelling voor hoger onderwijs zich echt niet

veroorloven om te besparen op informatiebronnen? Neen, want, zoals eerder gezegd, gaat het om een basisvoorziening; de huidige budgetten volstaan in vele instellingen voor hoger onderwijs nauwelijks voor wat we een basisset van informatiebronnen kunnen noemen. En geen enkele instelling kan het zich veroorloven minder (basis-)informatiebronnen aan te bieden dan de concurrentie. Want dan publiceren de wetenschappers minder goed en trager dan die van andere instellingen, wat negatieve gevolgen heeft voor de productie van de wetenschappers. En dat telt dan weer mee voor de financiering van de instelling. Beknibbelen op het budget voor informatiebronnen zet een neerwaartse spiraal in gang die geen enkele instelling wilt.

Met de integratie van academische opleidingen vanuit de hogescholen naar de universiteiten moeten we oppassen. Uitgevers en leveranciers van informatiebronnen zien de bui al lang hangen, en hebben al lang hun paraplu's klaar. Helemaal zeker weten zij niet hoe de toekomst eruitziet. Wij trouwens ook niet. En dat is nu net gevaarlijk. Uitgevers bouwen ondertussen te sterke stellingen, waar wij moeilijk tegenop kunnen, en waar wij ons te weinig op voorbereiden.

“ALS INSTELLING VOOR HOGER ONDERWIJS ZIJN WE ONDERTUSSEN MET HANDEN EN VOETEN GEBONDEN: JE KAN NIET ZOMAAR INDIVIDUELE TITELS UIT EEN PAKKET SCHRAPPEN.”

Daarbij verwijs ik naar mijn onderzoek (dat ik in 2006 publiceerde in *Bibliotheek- & archiefgids*¹) naar de invloed van duurder wordende buitenlandse valuta en btw op de prijzen van informatiebronnen. Dat thema is na zes jaar nog altijd brandend actueel. Ik herhaal kort de denkwijze in dat artikel: Als de buitenlandse valuta plots duurder worden, zullen de prijzen van informatiebronnen daardoor stijgen (ook de prijzen van de producten die we in euro betalen, want die komen vaak van buiten de EU). In dat artikel toonde ik hoe groot de ramp zou zijn voor een middelgrote bibliotheek, maar ik bood ook een oplossing aan: een verlaging van de btw-voet op de elektronische vorm van informatiebronnen. Nog altijd betalen we het standaardtarief op de elektronische vorm die toch alleen maar een alternatieve, zij het eigentijdse, verpakking is van dezelfde inhoud, waarvoor de btw-voet niet verschillend zou mogen zijn. Als de standaard btw-voet (in België 21 procent) voor elektronische informatiebronnen naar de meer logische verlaagde btw-voet van 6 procent zou gaan, dan zou dat een oplossing bieden voor allerlei problemen. Een bibliotheek mag met die 'winst' (15 procent) geen nieuwe terugkerende uitgaven doen, want dan smelt die zogenaamde winst als sneeuw voor de zon. Met die 15 procent 'winst' kan ongeveer twee jaar het hoofd geboden worden aan de prijsstijgingen van informatiebronnen (want de abonnementsprijzen stijgen jaarlijks met 4 tot 12 procent). Of er kan een plots duurder worden van de buitenlandse valuta mee opgevangen worden, zoals ik in het artikel beschreef.

Wat betreft die (nog niet) verlaagde btw-voet op elektronische

informatiebronnen schijnt er, zoals ik vorig jaar beschreef in META², een piepklein lichtje in de duisternis. Aangespoord door een resolutie van het EU-parlement zelf zou er een aanpassing kunnen komen aan de Europese btw-richtlijn. Dat gaat echter nog even duren. Voor het doorlopen van alle administratie binnen de EU moeten we alvast op eind 2012 rekenen. En dan is het aan de lidstaten vrij om de verlaagde btw-voet al dan niet toe te passen. Dat kan heel erg moeilijk liggen in perioden waarin het land alleen maar aan besparen denkt. Maar we staan sterker dan de vorige keer toen senator Sabine de Bethune een gewaardeerde strijd tegen de windmolens voerde (zie de korte verslaggeving in 2010³).

Ondertussen loopt de totale kostprijs op. Al dat onderhandelen, opvolgen, rapporteren kost tijd. De tijd dat de bibliothecaris een rustige job had is voorgoed voorbij. Soms zie je nog wel eens in een sollicitatiebrief dat iemand kiest voor de carrière van bibliothecaris omdat de sollicitant van een rustige taak houdt. De taakinhoud van de bibliothecaris is veel uitgebreider dan vroeger geworden en het is heel realistisch om in vacatureberichten te schrijven dat kandidaten stressbestendig moeten zijn. Bibliothecarissen moeten, net zoals in zoveel andere beroepen, bereid zijn om continu bij te studeren. En dat allemaal omdat de verpakking van de informatiebronnen veranderde en omdat de gebruiker meer, beter en vooral sneller de juiste informatiebronnen wilt. Met bibliotheekgerelateerde vakkennis valt het voor de bibliothecaris nog mee: je moet dan wel de eerder verworven kennis om de zoveel jaar volledig 'verversen', maar uiteindelijk zijn er parallellen te vinden, zelfs tussen kennis die stamt uit het papieren tijdperk en het huidige tijdperk met zijn onstuimige evolutie naar digitaal. Timemanagement wordt uitermate belangrijk voor wie leiding geeft in de bibliotheek. En dat brengt ons bij andere soorten management: bibliothecarissen zijn daar niet specifiek voor opgeleid. Maar leidinggevende bibliothecarissen moeten wel een heel arsenaal aan managementtechnieken kennen en kunnen toepassen. In een instelling voor hoger onderwijs word je daar tegenwoordig in ruime mate mee geconfronteerd, zeker als er leiders aan de top van de overkoepelende organisatie staan die zelf managementtechnieken kennen en kunnen toepassen. Vaak lijkt het dan voor de bibliothecaris alsof het hek van de dam is. Dan gaat een substantieel deel van de bibliothecaristijd managementtijd worden. Je moet al dat andersoortig werk er maar even bij doen. En je medewerkers moeten meegaan. Zij hebben hetzelfde probleem als jij en vragen zich evenzeer af waar al dat managementgedoe goed voor is. Waar is de tijd?

Met de evolutie van gedrukt naar elektronisch moeten we ons ook vragen stellen over de financiële waarde van de collectie. Vooral bij bibliotheken met een jonge collectie of waar de bewaarfunctie beperkt is, speelt die overgang naar virtueel een rol. Stel dat de bibliotheek, of een deel daarvan, onherstelbaar beschadigd wordt. Dan hopen we dat de verzekering ons in staat zal stellen zo vlug mogelijk terug een bruikbare collectie aan te leggen voor onderzoek en onderwijs. Het kan ook zijn dat de overkoepelende organisatie, na jaren stilte daarover, vraagt naar de patrimoniumwaarde van uw collectie. Die waarde is niet gelijk aan de som van de uitgaven aan informatiebronnen over de voorgaande jaren. Enerzijds is er de afname van de gebruikswaarde, anderzijds is er het toenemende percentage van de uitgaven dat naar virtuele collecties gaat. Een boek waarvoor toegang tot de elektronische versie wordt aangeschaft, maakt geen deel meer uit van de tastbare collectie. Het moet dus ook niet meer verzekerd worden en maakt geen deel meer uit van de patrimoniumwaarde voor de moederinstelling.

We wijken af van het oorspronkelijke onderwerp. Veel dichter aanleunend bij de problematiek zijn de aspecten informatiegeletterdheid, het 'vergoogen' van de maatschappij en het in vraag stellen van de noodzaak aan bibliotheken. Dat laatste staat in schril contrast met de goede intenties die bibliothecarissen hebben met de gebruikers van de bibliotheken. De bibliothecarissen willen toegang tot informatiebronnen aanschaffen, die bronnen zo goed mogelijk ter beschikking stellen van de gebruiker, en er op de koop toe ook nog even voor zorgen dat die gebruiker de informatiebronnen optimaal hanteert. Ik maakte het nog net mee, die tijd waarin de bibliotheekgebruiker geacht werd naar de bibliotheek te komen om daar te worstelen met papier. Via slukse, en soms minder slukse wegen wriemelden de elektronische informatiebronnen zich binnen in de bibliotheek. In onderzoeksbibliotheken waren dat eerst de bibliografische gegevensbanken. Daarmee liet je de bibliotheekgebruiker absoluut niet alleen aan de slag: het was de informatie-intermediar die de gebruiker, op basis van heel wat mondelinge interactie, behoedzaam de gewenste informatie leverde. En plots lieten we de gegevensbanken wel op de gebruiker los. Weg was de begeleiding. Was de bibliotheekgebruiker dan toch slimmer dan we dachten? Of hadden we het verkeerde vermoeden dat enkele inspanningen op het gebied van informatiegeletterdheid een en ander wel zouden goedmaken? En het werd nog erger. Zo goed als iedereen kon zelf eigen schrijfsels wereldwijd te grabbel gooien; een webpagina bouwen en volstouwen met al dan niet kwalitatieve informatie werd gemakkelijk. Als antwoord kwamen zoekmachines waarmee je alle regels van ordentelijk zoeken met de voeten kon vegen. Toch was er goede wetenschap op het internet te vinden. In tegenstelling tot de gevestigde publicatieteketen werd er niet aan *peer-reviewing* gedaan. Ik besef het nu pas: ook daardoor ontstond het publiceren in Open Access (OA). Daarmee gingen nieuwe, maar ook traditionele uitgevers het wildpubliceren toch weer in goede banen leiden. Niet meer via een parallel circuit maar met een wijze van werken die haar deugd al een drietal eeuwen bewezen had.

Publiceren in Open Access (en Open Access in het algemeen promoten), zoals ondermeer de Gentse universiteit intensief doet, is een weg die we beslist verder moeten verkennen. Een weg waar nog veel aan getimmerd moet worden. De impactfactoren van OA-tijdschriften zijn vaak lager dan de impactfactoren van de gevestigde wetenschappelijke tijdschriften, maar dat is momenteel zeker niet meer voor alle disciplines zo. Auteurs die geëvalueerd worden door de instelling waartoe ze behoren, zijn eerder terughoudend ten aanzien van Open Access. Er is nochtans meer en meer sprake van een nieuwe benadering met betrekking tot zowel het proces van *peer-reviewing*, als de berekeningswijze van de impactfactoren. Overigens bieden intussen ook meerdere commerciële uitgevers hun auteurs een model aan waarin ze na verloop van tijd (bijvoorbeeld 3 tot 12 maanden) hun publicaties vrij toegankelijk kunnen maken.

Aangaande een inspanning om Lars Bjørnshauge (eertijds DOAJ, Directory of Open Access Journals, www.doaj.org) en de JCR van Thomson Reuters dichterbij elkaar te brengen verwijs ik graag naar: http://www2.fz-juelich.de/zb/datapool/page/1000/Vanouplines_Abstract.pdf en <http://wouter.net/tag/open-access/> waardoor DOAJ tegenwoordig de impactfactoren van DOAJ-titels (gratis) doorgestuurd krijgt van Thomson Reuters, terwijl Thomson Reuters van DOAJ informatie krijgt over hun Open Access-tijdschriften in de JCR met een impactfactor.

We mogen echter niet vergeten dat rechtstreeks in Open Access publiceren (golden road) in de meeste gevallen betekent

dat de kosten van de bibliotheek overgeheveld worden naar de onderzoeker en zijn departement. Voor het publiceren in OA-tijdschriften wordt een kost aangerekend van gemiddeld tussen 1250 en 3000 euro per artikel. Hier zijn mogelijk taken voor de bibliotheek weggelegd (bibliothecarissen bezitten immers heel wat expertise met betrekking tot uitgevers): onderhandelen om tot de beste prijsvoorwaarden te komen (al dan niet in consortium met andere universiteiten), verdeling van publicatiemogelijkheden die met uitgevers werden afgesproken, betaling van de publicaties aan de uitgever (dan moet de bibliotheek het nodige budget krijgen), enzovoort.

“ONZE OVERHEDEN DUIDELIJK MAKEN DAT DE BASISINFORMATIEBRONNEN MOETEN BEHOUDEN BLIJVEN, EN DAT HET OM ONSAMENDRUKBARE BUDGETTEN GAAT, IS DE ANDERE BOODSCHAP DIE IK WIL MEEGEEVEN.”

Ondanks al mijn gemijmer kan ik blijkbaar geen pasklare oplossing aanbieden. Misschien is er ook geen oplossing die echt voor iedereen passend is. Uiteindelijk werd dit artikeltje een pleidooi voor het ontwikkelen van een strategie rond Open Access, die een oordeelkundige keuze maakt tussen de gouden, de groene of de hybride weg. Zoals ik al schreef, is het nodig om aan die weg timmeren want stilstaan bij noodscenario's levert ook niets op. Maar onze overheden duidelijk maken dat de basisinformatiebronnen moeten behouden blijven, en dat het om onsamendrukbare budgetten gaat, is de andere boodschap die ik wil meegeven.

Persoonlijk onthoud ik van deze mijmeringen dat ik de verlaging van de btw-voet op alle informatiebronnen, ongeacht hun verpakking, hoog in mijn agenda moet blijven zetten. Laat dit ook een aansporing voor de lezer zijn om interessante btw-nieuwtjes naar mij te sturen.

Met dank aan Katrien Bergé om af en toe samen over dit onderwerp te mijmeren. ■■

Foto: Tax Credits (www.flickr.com/people/76657755@N04/)

- 1 Vanouplines P., 'Invloed van btw en inflatie op collectievorming', In: *Bibliotheek- & archiefgids*, 2006(2), p 3-8.
- 2 Vanouplines P., 'Verlaagd btw-tarief elektronische literatuur op komst?', In: *META*, 2011(9), p 5.
- 3 P. Vanouplines, 'Senator Sabine de Bethune vecht tegen btw op elektronische literatuur', In: *VVBAD-Info*, 2010 (maart 2010), p. 16-18.